

Ali Serdar METE 

Yeditepe Üniversitesi, Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye

Yeditepe University, Institute of
Ataturk Principles and Revolution
History, İstanbul, Turkey



Geliş Tarihi/Received: 25.11.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 22.09.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Ali Serdar METE
E-posta: aserdarmete@gmail.com

Atıf: Mete, A. S. (2022). Tüccarzade
İbrahim Hilmi'nin Osmanlı Askerî Liter-
atürüne Katkısı. *Turcology Research*, 74,
371-381.

Cite this article: Mete, A. S. (2022). The
Contribution of Tüccarzade İbrahim
Hilmi to The Ottoman Military Literature.
Turcology Research, 74, 371-381.



Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin Osmanlı Askerî Literatürüne Katkısı

The Contribution of Tüccarzade İbrahim Hilmi to The Ottoman Military Literature

öz

Osmanlı ordusunda uygulanan ıslahatlar II. Mahmud döneminden itibaren yeni bir askerî literatürün doğuşunu sağladı. Yazılı metinlerin temini, Türkçeye çevrilmesi ve çoğaltılması ihtiyacı da askerî ıslahatlara paralel olarak arttı. Subayların öncülük ettiği askerî yayınlar Osmanlı askerî literatürünün ortaya çıkmasını sağladı. Alman İslah Heyeti'nin göreve başladığı II. Abdülhamid döneminde askerî yayınlarda da yeni uygulanacak Prusya Sistemi sebebiyle bir artış ve çeşitlenme görüldü. Bu dönemde yayınevini açarak askerî yayıncılığın öncülerinden olan Tüccarzade İbrahim Hilmi aynı zamanda ilk Türk yayıncılardan idi. Tüccarzade'nin yayınevi Kitabhâne-i İslâm ve Askerî'nin askerlikle ilgili yayınları, modernizasyon çalışmalarının seyrinin de yazılı birer rehberiydi ve zamanla çeşitlenerek sayıları arttı. İbrahim Hilmi, birçok asker-yazarın eserlerini yayınlayarak Osmanlı askerî literatürünün gelişmesinde önemli bir yer edindi. Bu çalışmada yayıncının 1896-1923 yılları arasındaki askerî yayınları, askerî modernizasyon çalışmaları çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Askerî Eğitim, Askerî Literatür, Osmanlı Modernleşmesi, Tüccarzade İbrahim Hilmi

ABSTRACT

The reforms implemented in the Ottoman army provided the rise of a new military literature from the time of Mahmud II. Like many other needs of reforms, the need for the supplying written texts, their translation into Turkish and their reproduction has increased in parallel with military reforms. The military publications led by the officers provided the emergence of the Ottoman military literature. During the period of Abdulhamid II, when the German Military Mission commenced, an increase and diversification was observed in military broadcasts due to the Prussian System to be implemented. Tüccarzade İbrahim Hilmi, one of the pioneers of military publishing by opening his publishing house during this period, was also one of the first Turkish publishers. The publishing house of Tüccarzade, Kitabhâne-i İslam and Askerî's military-related publications were also written guides of the course of modernization studies, and their number increased by diversifying over time. İbrahim Hilmi took an important place in the development of the Ottoman military literature by publishing the works of many soldier-writers. In this study, the military publications of the publisher between 1896-1923 were examined within the framework of military modernization.

Keywords: Military Education, Military Literature, Ottoman Modernization, Tüccarzade İbrahim Hilmi

Giriş

Osmanlı ordusu, devletin gücü ve egemenliğinin teminatı olarak, her dönemde siyasi hayatın en önemli aktörü oldu. Orduyu etkileyen her değişiklik diğer kurumları ve Osmanlı toplumunu da bir şekilde etkilemekteydi. Osmanlı modernleşmesinin merkezinde askerî uygulamaların bulunması ordunun belirleyici rolünden kaynaklanmaktaydı.

Avrupa'da yaşanan askerî ve siyasî gelişmeler askerlik algısını değiştirerek askerliğin bir meslek ve hatta bir bilim dalı olarak değerlendirilmesini sağladı. 18. yüzyılın ortalarından itibaren askerlik profesyonel bir mesleğe dönüşürken ordular da giderek kurumsallaştı. Avrupa coğrafyasında askerlik alanında ortaya çıkan yenilikler *teşkilât*, *teçhizat* ve *tefekürâtta* Avrupa modelinin diğer ülkelerce takip edilmesini sağladı. Yüzyılın ortasına gelindiğinde Avrupa modeli dünyanın kalanına ihraç edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu, söz konusu değişimden en çok etkilenen devletlerden biri olarak, savaşa hazır güçlü bir orduya sahip olma gayretinde modern usulleri uygulamakta gecikmedi (Childs, 2000: 20-39; Efe & İnanç, 2016: 86-103; Goldstone, 2007: 27-30; Goltz, 1912: 5-8).

III. Selim'in girişimleriyle Osmanlı ordusunda Avrupa modelini uygulamak için kararlı adımlar atıldı. Modern usullerin yerleşmesi için düzen ve sürekli eğitim şarttı ve bunun vurgulanması da kavramların yerleşmesi açısından önemliydi. Böylece *nizâm* ve *talim* askerî çevrelerde en çok tekrarlanan iki tabir oldu. Bu vurgu II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı ve onu destekleyen sivil/asker direnç guruplarını ortadan kaldırmasıyla daha da arttı ve yenilik hareketi hız kazandı. Kurulan yeni ordunun ve uygulanan yeniliklerin kalıcı olabilmesi için bunları ilgililere aktarılabilmesi önemliydi. Bu sebeple devamlılığı sağlayacak profesyonel ve çağın gerekleriyle donatılmış subay sınıfının yetiştirilmesi için 1834'te Mekteb-i Harbiye-i Şahâne açıldı. Bu dönemde sürdürülen çalışmalarla Tanzimat dönemindeki kalıcı değişimin temelleri atılmış oldu (Yıldız, 2009). Tanzimat'la birlikte yeni ordunun sürekli ve belirli standartlara sahip bir asker kaynağına kavuşması için askerlik hizmeti Osmanlı erkeklerine bir vatandaşlık görevi olarak yüklendi.

Zorunlu askerlik hizmeti modern ordunun önemli bir aşamasıydı ve sürdürülebilir bir standardın yakalanması için askerî eğitimin önemi artırmaktaydı. Askerî yüksekokul II. Mahmud döneminde açılmış olsa da bu okulu destekleyecek ilk ve orta dereceli okullar Tanzimat ile yaygınlaştı. Subay ve askeri ortak bir paydada buluşturacak askerî eğitimin çerçevesi de bu dönemde çizilmeye başlandı. Subay ve eğiteceği asker için askerlik esasları ve takip edilecek modeller ortaya çıktıkça bunların uygulanmasına rehberlik edecek ve standardı sağlayacak olan yazılı kaynaklara da ihtiyaç duyuldu. Askerî okullarda ders programları dönemsel olarak yenilendikçe ihtiyaç duyulan yazılı kaynakların içerikleri de çeşitlendi. Kıta hizmetinde sayıları artan mektepli subaylar bu yayınların muhatabı olurken bu subayların bazıları da kıta tecrübelerini yazıya dökerek yayın sayısının artmasını sağladı (Demir, 2015; Gezer & Yeşil, 2018: 135-180; Ortaylı, 2006: 16-24).

Matbaa ve kitap basma faaliyeti bir asırdır sürüyor olsa da Tanzimat dönemi yayın sayısının gözle görülür şekilde arttığı bir dönem oldu. Önceki dönemlerde askerlik üzerine yazma eserler hazırlanmakla birlikte bunların genele yayılması mümkün olmamaktaydı. Yazmadan basmaya geçişin müjdecisi olarak matbaanın gelişi de yayın sayısının birden artmasını sağlamadı. Nitekim Müteferrika Matbaası'nda toplam 17 kitap basılabiliyordu (Kınkı, 2014: 23-40). İlk baskının yapıldığı 1729'dan itibaren basım teknikleri gelişse de basma kitaba talep oldukça azdı. Toplumsal olarak bakıldığında okuryazarlık oranı ve kitaba talebin artması modern eğitimin yaygınlaşmasıyla mümkün oldu. Mühendishane Matbaası örneğinde olduğu gibi talep kendi arzını kendi doğurmaktaydı. Böylelikle artan talebi karşılamak için askerlik alanında yazılan eserlerin sayısı sürekli arttı. Matbaalar söz konusu talebin karşılanmasında yayinevi benzeri bir işleve sahipti. Gazete, dergi, risale, kitap ve benzeri her yayın türünü basan matbaalara gayrimüslim işletmeciler öncülük etse de zamanla Müslüman matbaacılar da sektörün duayenleri arasına girdi. Tüccarzade İbrahim Hilmi, dönemin şartlarında matbaa sahibi olmamasına rağmen yayıncıların aksine matbaa sahibi olmamasına rağmen birlikte Osmanlı'nın ilk yayıncılarından biri oldu. Kitabhâne-i İslâm ve Askerî isimli yayineviyle, özellikle askerî yayıncılıkta, matbuatın akla gelen ilk ismi oldu (İhsanoğlu & Aynur, 2003: 219-255; Koloğlu, 2010: 8-11).

Bu çalışmada, Osmanlı modernizasyonun seyri içinde Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin yayıncılık faaliyetleri ve yayıncının askerî literatüre katkısı incelenecektir. Yayıncının amacı, hedef kitlesi ve Osmanlı askerî modernizasyonuna katkısı bakımından değerlendirilecektir. Değerlendirme yayıncının askerî içerikli yayın faaliyetiyle sınırlandırılmış olmakla birlikte yayınlar ve yazarlar hakkında mümkün olduğunca detaylı bilgi verilmiştir. Askerî literatürün genişlediği ve Tüccarzade'nin de yayın hayatına başladığı II. Abdülhamid dönemi ana inceleme dönemi olarak belirlenmiştir. Bu dönemde çalışmalarına başlayan Alman İslah Heyeti'nin yayıncıya ve yazarlara etkisi Goltz Paşa özelinde değerlendirilmiştir. II. Abdülhamid döneminden önce ve sonra askerî literatürün durumu ve yayıncının faaliyetleri ana bölümü destekleyici mahiyette incelenmiştir.

Modernleşen Askerî Eğitimin Yazılı Kaynakları

Osmanlı ordusunda ıslahat hareketinin başlaması Osmanlı yönetiminin Batı'yı tanımasının en önemli sonuçlarından biriydi. Avrupa'da ortaya çıkan yenilikleri takip etmek ve bunlar içinden seçilenleri uygulayabilmek İstanbul'a ciddi bir bilgi akışını gerektirdi.

Batı dünyası ve Osmanlı arasında siyaset dışı bilgi alışverişi uzun yıllar seferler, esirler, seyyahlar, tüccarlar ve ülkesinden bir şekilde ayrılan maceracılar yoluyla sürdürüldü. Batı'yı tanıma ve yeniliklerden haberdar olma zorunluluğunun ortaya çıktığı 18. yüzyılda, Avrupa başkentlerini ziyaretle görevlendirilen elçiler bu alışverişin artık resmen yapılacağına habercisiydi. Geçici elçiler ziyaret edilen ülkelerin askerî durumu ve ordularındaki düzeni tespit etmekle de görevliydi. Elçiler tespitlerini sefaretname adıyla bilinen raporlarla ilgililere sunmaktaydı. Geçici elçilikler zamanla daimî elçiliklere dönüşürken yeniliklerin başkente bildirmesi düzenli bir hal aldı. Ancak sadece elçiler değil herhangi bir sebeple Avrupa'da bulunan Osmanlı memurları da gözlemlerini detaylı şekilde aktaran raporlar sunarak yenilikten haberdar olma sürecine destek olmaktaydı. Askerlik dışındaki tüm yeniliklerin bildirilmesi de alışkanlık haline geldiğinden, süreç Batı'dan İstanbul'a doğru bir bilgi seline dönüştü (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maarif Nezareti, 111/5506 10.03.1221 [28.06.1806] ve 115/5744 29.12.1255 [04.03.1840]; BOA, Hatt-ı Humâyun, 305/18002 29.12.1249 [04.05.1834] ve 832/37537 26.08.1253 [25.11.1837]; Yıldız, 2012: 239-266; Suner, 2014).

II. Mahmud döneminde Osmanlı ordusunun geleneksel yapısı tamamen değişmeye başlarken Topçu ve Humbaracı gibi teknik sınıflarda zaten kullanılan modern askerî usuller piyade ve süvari için de kullanılır oldu. Bu doğrultuda Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adı verilen yeni orduyu teşkilatlandırmak ve eğitmek için Fransız ordusunun yöntemleri takip edildi. Yeniçeriler'in hatırası hâlâ canlı olduğundan bu yöntemleri yerileştirerek gelecek tepkileri en aza indirmek isteyen yöneticiler için Hüsrev Paşa'nın bulduğu yöntem bir paravan vazifesi gördü. Talim-i Hüsrevî olarak anılan ve aslı Fransız piyadesinin talimnamelerine dayanan eğitim metotları bu maksatla kullanıldı. Talimlere detaylı biçimde tarif eden talimnameler de bu dönemde basılmaya başlandı. Daha önce de kullanılan benzer yayınlar vardı ancak bunlar genelde el yazması olarak hazırlandığından çoğaltması zahmetliydi ve dağıtımı güçtü. Hüsrev Paşa'nın talimnamelerin en güzel örnekleri Jak ve Henri Kayol' Litografya matbaasında basıldı. Yazmalara göre zahmetsiz ve ucuz matbaa baskıları askerî yayınların artmasında önemli bir rol oynadı (BOA, Cevdet Askerîye, 1064/46860 29.05.1262 [25.05.1846]; BOA, HAT. 298/17700 29.12.1242 [24.07.1827]; BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ, 196/6021 01.03.1267 [04.01.1851]; Çelik, 2013; Sunar, 2017).

Hüsrev Paşa'nın hazırladığı ve askerî yayınlara öncülük edenler Tablo-1'de gösterilmiştir (Tablo-1).

Tablo 1.
Hüsrev Paşa Tarafından Hazırlanan Eserler (Kaynak: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Kataloğu)

| Yazar | Adı | Yayın Yılı | Yayın Yeri ve Matbaası |
|---------------|--|-------------|---|
| Mehmed Hüsrev | Nefer Ta'limi | | |
| Mehmed Hüsrev | Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyenin İstî'mâliçün Tertib Olunan Nefer Ta'limi | 1248 (1832) | İstanbul, Jak Kayol ve Henri Kayol Litografya Matbaası, |
| Mehmed Hüsrev | Ta'lim-i Asâkir-i Piyâdegân Ma' Topçuyân | 1250 (1834) | İstanbul, Jak Kayol ve Henri Kayol Litografya Matbaası |
| Mehmed Hüsrev | Top Alayı Ta'limi | 1250 (1834) | İstanbul |
| Mehmed Hüsrev | Top Bölüğü'nün A'mâl ve Harekâtı | 1252 (1836) | İstanbul |
| Mehmed Hüsrev | Top Bölüğü Ta'limi | 1252 (1836) | İstanbul, Jak Kayol ve Henri Kayol Litografya Matbaası |

1 Hüsrev Paşa'nın desteği Kayol Matbaası'nın gelişmesini sağladı. Henri Kayol bu destek ve gayreti sayesinde II. Mahmud'tan yazma eserleri basma imtiyazını aldı (Kahraman, 2011: 144-145; Kut, 1994: 10-11).

Osmanlı askerinin takip ettiği eğitim programları sınıfların kazanacağı kabiliyetlerin muhtemel bir muharebede koordineli bir şekilde kullanılmasını amaçlıyordu. Bu hedef başarının en önemli adımı olarak görülen sürekli tekrarları zorunlu kılmaktaydı. Piyade, süvari ve topçu sınıfları muharip sınıflar olarak emirlere harfiyen uymalı ve bu emirleri yerine getirirken birlikte hareket etmeliydi. Bu zorunluluklar yeni düzenin yazılı kaynaklarına da yansdı (Mehmed Hüsrev, 1835: 6). II. Mahmud döneminden itibaren yayıncılığın hızı askerî yeniliklere paralel olarak arttı. Askerlikle ilgili yabancı yayınlara ulaşılması, bunların İstanbul'a getirilmesi ve tercümesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir mesaiye dönüştü. Yeni bir kitabın fark edilmesiyle birlikte temin süreci de başlıyordu. Elçilikler, dış görevdeki memurlar ve askerî öğrenciler yayınların İstanbul'a ulaştırılmasında etkin rol oynamaktaydı. Ayrıca hediye kitaplar da İstanbul kütüphanelerinin zenginleşmesine katkıda bulundu. Hükümdarlar, kabine üyeleri ve bizzat yazarlar Sultan'a hediye kitap göndermekteydi. İstanbul'a kitap akışı devam ederken kitap yazan ve sunan kimseler de her vesileyle devlet tarafından ödüllendirilerek teşvik edildi (BOA, DVN. MHM. (Sadâret Mühimme Evrakı), 25/29 20.08.1274 [05.04.1858]; BOA, HAT., 831/37529 09.03.1253 [13.06.1837]; A.); BOA, HR. MKT. (Hariciye Mektubî Kalemi Evrakı), 234/48 25.08.1274 [10.04.1858]; BOA, İ. HR., 18/861 01.07.1258 [08.08.1842]; Somel, 2010: 236-239; Uğur, 2018).

Harbîye ve Tıbbîye gibi yüksek askerî okullara ikinci derece okullar eklenince ders kitabı ihtiyacı artmıştı. Askerî okullara sivil okullar da eklenince kitap ihtiyacını karşılamak için hem satın alma hem de basma faaliyeti sürekli hale geldi. Bazı okullar kendi matbaalarını kurarak ihtiyaçlarını kendileri karşıladı. Mühendishâneler ve Mekteb-i Harbîye kendi matbaalarında giderek artan bir basma kapasitesi yakaladı. Tanzimat döneminde özel sektör gelişse de askerî yayınlar genelde devlet tesislerinde basıldı. Sivil yayınlarsa Maarif Nezareti'nin kontrolünde farklı bir kulvarda gelişti. Tanzimat yayınları da önceki dönemde olduğu gibi Saray'ın yakın takibindeydi. Yazarlar, mütercimler ve takdim edenler ödüllendirilerek yazarlık ve yayıncılığın devlet tarafından teşviki sürmekteydi (BOA, C. AS., 366/15180 04.02.1303 [12.10.1885]; BOA, C.MF., 43/2145 29.12.1260 [09.01.1845]; BOA, HAT., 310/18323 29.12.1252 [06.04.1837]; ve 1305/50912 29.12.1252 [06.04.1837]; A.); BOA, MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı), 11/94 28.04.1290 [25.06.1873] ve 239/13 02.06.1312 [01.12.1894]; BOA, MKT. (Sadâret Mektubî Kalemi Evrakı), 11/33 27.03.1260 [16.04.1844] ve 169/71 24.02.1265 [19.01.1849]; BOA, Y.MTV. (Yıldız Mütenevvî Maruzât Evrakı) 68/23 06.03.1310 [28.09.1892]; Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim, 2000; Tekeli & İlkin, 1999: 75-81).

Matbaacılık ve yayıncılığın gelişmesinde Avrupa'da bu alanda ortaya çıkan yeniliklerin takip edilerek alınması etkili oldu. Tanzimat yönetimi de bu sürecin destekçisiydi. Bazı yabancı yetkililer matbaacılığa katkılarından dolayı ödüllendirilirken yenilikleri yurda getirenlere kolaylık sağlandı. Özel matbaalar artarken basılan eser sayısı da haliyle arttı. Yayın sayısındaki artış beraberinde "muzır neşriyât" endişesini de getirdi ki bu durum II. Abdülhamid döneminde uygulanacak sıkı sansürün ilk işaretlerini vermekteydi. Bu kapsamda her türlü basın yayın faaliyeti takip edildiği gibi gümrüklerde de kitap kontrolü rutine dönüştü. Matbaa açmak zaten izne tabi olmakla birlikte, verilen izinler geri alınabilmekte ve denetlemeler yapılarak özellikle dinî yayınlar ve bunlar içinde de misyonerlik amacı güdenler takip edilmekteydi (Baysal, 2020; BOA, HR. MKT. (Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı), 175/53 03.06.1273 [29.01.1857], 212/32 03.03.1274 [22.10.1857], 339/87 06.12.1276 [25.06.1860] ve 353/52 12.04.1277 [28.10.1860]; BOA, HR. SYS. (Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı), 2920/44 31.12.1843; A.; BOA, İ.MVL., 356/15604 02.11.1272 [05.07.1856]; BOA, MKT. NZD. (Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı), 183/19 19.08.1272 [25.04.1856]).

Tanzimat döneminde askerîlik alanında önemli telif ve tercüme eserler yayımlandı. Modern okullarda yetişen bazı Osmanlı subayları, aynı okullarda öğretmen olarak göreve başlamış ve zamanla belli konularda uzmanlaşmıştı. Bazılarıysa yurt dışında devam ettikleri eğitimlerde farklı orduların tecrübelerini kazanarak bunları ülkeye getirdi. Bu uzmanlıkların yazıya geçirilmesi de askerlik alanında farklı konuların ilgililere aktarılmasını kolaylaştırdı. Yayınların çeşitliliği sınırlı olsa da talimname ve nizamnamelerle yeni silahların kullanımı için hazırlanan çalışmalar çoğunlukta idi. Sultan Abdülaziz'in saltanat yılları Tanzimat döneminin yayıncılık açısından en hareketli dönemiydi. Padişah yeniliklere açtı ve bizzat çıktığı Avrupa seyahatiyle bu tavrını açıkça gösterdi. Bu tavır Kırım Savaşı'yla tanınan en son doktrinler ve askerî teknolojinin ülkeye girişinin de önünü açtı. Ayrıca 1865'e kadar süren Amerikan İç Savaşı dolayısıyla dünyanın ilgisinin de savaş ve askerliğe çevrilmesi Osmanlı haber alma ağının mesaisini artırdı. Bu savaş bittikten sonra ihtiyaç fazlası birçok savaş malzemesi Amerika'nın ihraç ürünü olurken Osmanlı İmparatorluğu da müşteriler arasında yer aldı. Dolayısıyla Sultan Abdülaziz devrinde yeni bilgi ve teknolojinin ülkeye girişindeki artış ilgili yayınları da çoğalttı (Çadircı, 2007; Gencer ve ark., 2008; Gök, 2012: 165-188; Ünal, 2008). Tanzimat döneminde yayınlanan bazı önemli eserler aşağıda verilen Tablo 2'de yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2.
Tanzimat Döneminde Yayınlanan Bazı Eserler (Kaynak: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Koleksiyonu)

| Yazarı | Mütercimi | Adı | Yayın Yılı | Yayın Yeri ve Matbaa |
|---|--------------------------------|--|-------------|--|
| Bahrî | | Rehber-i Fenn-i Top | 1270 (1854) | İstanbul, Mekteb-i Bahriye-i Şahâne Mat'bası |
| Ferdinand P. Duc D'Orleans ² | Hüseyin Avni | Şeşhânci Ta'limnâmesi | 1270 (1854) | İstanbul, Mat'ba-i Amîre |
| Mustafa Mehmed | | Şeşhânci Taburlarına Mahsus Nişân Ta'limnâmesi | 1276 (1860) | İstanbul, Mat'ba-i Amîre |
| | Mustafa Hami Paşa ³ | Cimnastik Ta'limnâmesi | 1283 (1867) | İstanbul, Mekteb-i Harbîye-i Cenâb-ı Mülûkâne Matba'sı |
| Mustafa Hami Paşa | | Süvariye Aid Nişân Ta'limnâmesi | 1284 (1868) | İstanbul, Cerîde-i Askerîye Mat'bası |
| | | Piyade Alay Talimnâmesi | 1284 (1868) | İstanbul, Mekteb-i Harbîye-i Şahâne Matba'sı |
| | | Hıfz-ı Sihat-i Askerîye | 1288 (1872) | İstanbul, Cerîde-i Askerîye Mat'bası |
| | | Süvari Manevrasına Dair Bazı Mülâhazât | 1290 (1874) | İstanbul, Cerîde-i Askerîye Mat'bası |
| İsmail ⁴ | | Askerî Köprücülüğü | 1291 (1875) | Mekteb-i Harbîye-i Şahâne Matba'sı |
| Ali Rıza ⁵ | | Çift Manej Ta'limnâmesi | 1291 (1875) | Tophâne-i Amîre Matba'sı |

2 Prince Ferdinand Philippe duc d'Orléans. Fransız general ve devlet adamı. Askerlik alanında kitapları bulunmakla birlikte tüfekçilerin talimlerine dair eserine rastlanmamıştır (D'Orléans, 1870).

3 Türk general ve yazar. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Azâsi. Tanzimat döneminde askerî talimler konusunda birçok eser kaleme almıştır (BOA, A.) MKT. MHM., 465/18 03.08.1290; BOA, MF. MKT., 14/113 07.10.1290 [28.11.1873]).

4 Kitabın kapağında yazarın unvanı Mekteb-i Harbîye-i Şahâne Köprücülük ve Ameliyât-ı Muhasara ve Lağım Fenleri Hocası Topçu Kolağası İsmail Efendi olarak yazılmıştır.

5 Yazara ait bilgiye ulaşılamamıştır. Sadrazam Ali Rıza Paşa olması muhtemeldir (Küçük, 1989: 440-441).

Osmanlı askerî literatürünü meydana getirecek yayınların çoğunluğunu oluşturan rehber, kılavuz, muhtıra, talimname gibi yayınlar Tanzimat döneminde artmıştı. Ancak söz konusu yayınlarda asıl artış ve çeşitlenme II. Abdülhamid döneminde oldu. Bu hükümdarın saltanatı Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir felaketle başlamıştı. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlılar açısından büyük bir hezimetle sonuçlandı. Hezimetin sebep olduğu diğer kayıplarla beraber askerî sonuç oldukça ağırdı. Zira Rus ordusu karşısında birkaç istisna⁶ dışında kararlı bir direnç görülmemiş, o tarihe kadar takip edilen askerî usuller ve temin edilen modern harp araçları layıkıyla kullanılamamıştı. Bu durum ordunun eksikliklerini gözler önüne serdiğinden askerî ıslahatlarda köklü bir değişiklik yapılarak örnek model değiştirildi. Osmanlı ordusu için Prusya Askerlik Sistemi'ne uygun ıslahatların yapılmasına karar verildi ve bu sistemi öğretmeleri için Almanya'dan danışman-subaylar talep edildi (Herwig, 1998: 67-75; Uyar & Gök, 2013: 147-165). Moltke'den⁷ itibaren bazı Prusyalı subaylar istihdam edildiğinden Osmanlı ordusu aslında bu yeni usule yabancı değildi. Nitekim topçu sınıfının düzen ve eğitiminde II. Mahmud döneminden beri Prusya sistemi kullanılmaktaydı. Ancak II. Abdülhamid döneminde Kaehler Heyeti (Alkan, 2006: 135-165; Beydilli, 1997: 481-593) adıyla bilinen Alman İslah Heyeti'nin gelişyle ilk defa ordunun tamamı için Prusya ekolü benimsenmiş oldu. (Bashanov & Kemaloğlu, 2018: 141-144; Mehmed Kâmil, 1906: 6-7; Ortaylı, 1998: 87).

Kaehler Heyeti'ne sonradan dâhil olan Colmar von der Goltz'un Mekâtib-i Askerîye Müfettişi olarak görevlendirilmesi askerî yayın sayısının artmasında en önemli etkeni.⁸ Goltz Paşa, askerî eğitimde bilgi ve tecrübenin paylaşılmasına fazlasıyla önem veriyordu. Goltz'un askerî tarihe ve taktik meselelere merakı, bilim ve askerlik arasındaki ilişkiye verdiği önem ve kazanılan tecrübenin hayata geçirilmesine dair ısrarı kendi eserlerinde vurguladığı hususlardı (BOA. Y. MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı), 16/15 12.01.1302 [01.11.1884]; Goltz, 2014; Goltz, 2016). Paşa'nın bakış açısı, Osmanlı ordusunun eğitiminde teoriye dayalı eğitim yanında pratik eğitime de önem verilmesine vesile oldu. Askerî bilgi ve tecrübenin aktarılmasında en kalıcı yol yazılı metinler olduğundan Goltz'un yakın çevresi bu alanda çalıştı. Başta Paşa'nın muavinleri olmak üzere birçok Osmanlı subayı mesleki yayınlar yapmaya başladı. Mehmed Tahir⁹, Osman Senâi ve Mahmud Şevket¹⁰ Goltz'un mahiyetinde buldukları sırada Paşa'nın eserlerini tercüme ettikleri gibi kendi tecrübelerini de kitaplaştırdı (BOA, C.A.S., 366/15180 04.02.1303 [12.11.1885]; BOA, Y.MTV.,110/39 04.06.1312 [03.12.1894], 131/25 16.05.1313 [13.10.1897] ve 164/91 05.03.1315 [04.08.1897]; Gülcü, 2019: 311-317; Goltz, 1873; Goltz, 1883; Goltz, 1901; Kış, 2017a: 40-41).

II. Abdülhamid'in saltanatı, birçok yasağı ve devletin kurumlar ve toplum üzerinde sıkı kontrolünü getirse de bu devirde askerî modernleşme hamlesi önemli bir ivme kazandı. Almanların rehberliği eğitim ve disiplinde bir standardın yakalanmasını sağlamıştı. Askerî okullarda verilen eğitimin standardı yükseldikçe bu eğitimi tamamlayıp kıtaya çıkan Osmanlı subayları da ordu içinde farklı bir konuma yükseldi. Modern okullar Osmanlı ordusunun yeni komutanlarını yetiştirirken toplumunun aydın kesiminde asker varlığını güçlendirdi. Okuma-yazma bile bilmeyen *Alaylı* subaylarla yaşanan gerginlikler bir tarafa bırakılırsa *Mektepli* subaylar ordunun modernizasyonunda üzerlerine düşen görevi yerine getirmeye başladı. Goltz'un izinden giden birçok subay, teorik bilgilerini kıta hizmetinde kazandıkları saha tecrübesiyle birleştirdiklerinde, askerî yayınlarda da çeşitlilik arttı (Aydüz, 1999; Kabacalı, 1989; Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, Cilt I-II, 2004; Şakul, 2003: 529-272; Vurgun, 2020: 32-33).

Askerî değişimin seyrinin takip edilebileceği askerî yayınlar II. Abdülhamid döneminde çok sayıda eserin bulunduğu önemli bir literatüre dönüştü. Söz konusu bu yayınlar askerî okulların matbaalarında ve diğer özel matbaalarda basıldı. Haliyle matbaalar da bir çeşit yayınevî vazifesi görmekteydi. Fakat bu durum da zamanla değişti ve Osmanlı yayın hayatında hizmet verecek yayınevîleri de ortaya çıktı.

Tüccarzade İbrahim Hilmi ve Kitaphâne-i İslâm ve Askerî

Matbaanın Osmanlı hayatına girişi, Avrupa'dan çok sonra oldu. Gayrimüslim milletlere matbaa izni daha önce verilmiş olmakla birlikte bu durum Türkçe yayınların basılmasına imkân vermedi. Matbaanın geç girişi yayıncılık mesleğinin de ortaya çıkışını ve gelişimini engelledi. Yaygın bir kitap satın alma ve okuma kültürünün yerleşmemiş olması da yayın sayısını doğrudan etkilemekteydi. Tüm diğer yayınlarla birlikte askerî yayınların artması ancak 19. yüzyıl ortalarında mümkün oldu.

Matbaanın ülkeye girişi özel teşebbüsle olsa da yayıncılık kârlı bir iş olmaktan çok uzaktı. İbrahim Müteferrika'nın matbaasında basılan toplam kitap sayısı on yediydi ve yayıncılık ilgi gören bir meslek olmaktan uzaktı. Ancak matbaa bir kere yayın hayatına girdikten sonra yavaş da olsa kendi yerini buldu. Askerî ıslahatlar II. Mahmud döneminden itibaren artık süreklilik kazandığından bu ıslahatlara yön veren yazılı kaynaklar resmî ve özel matbaalarda basıldı. Birçok farklı yayın türü basan matbaalara II. Abdülhamid döneminde yayınevîleri de eklendi. Bu yayınevîlerinden biri de Tüccarzade İbrahim Hilmi'ye aitti. Ancak bu yayınevînin diğerlerinden farkı askerî konulardaki yayınları ihtisas alanı olarak seçmesiydi (Beydilli, 1997: 15-24; Beydilli, 2019; Sabev, 2016).

1879'da Tulça'da doğan İbrahim Hilmi, meslek hayatına İkdâm Gazetesi'nde mürettip olarak başladı. Eğitimi yarım kalmış olsa da matbuat hayatının içindeki tecrübeleri kendi yayınevîni açmasını kolaylaştırdı. Kitaphâne-i İslâm adıyla kurduğu yayınevînde ilk yayını Osman Senâi'nin¹¹ *Numune-i Kitâbet-i Osmanîye*¹² adlı kitabıyla 1896'da yaptı. Yayınevînin ismine kısa süre sonra "askerî" eklendi ve *Kitabhâne-i*

6 Bu savaşta Osmanlı ordusunun en meşhur savunması Plevne'de yaşanmıştır. Goltz Paşa, bu savunmanın kumandanı Gazi Osman Paşa'yı "Osmanlı ordusunun askerlik şerefini kurtardı." sözleriyle anmaktadır (Goltz, 2017).

7 Danimarka asıllı Alman general. 1837-1839 yılları arasında Osmanlı ordusunda danışman olarak görev yaptı (Beydilli, 2005: 267-268; Moltke, 1999).

8 Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz, Alman general ve yazar. Osmanlı ordusunda uzun yıllar görev yaptı. Osmanlı VI. Ordusu Kumandanı'ymken 19 Nisan 1916'da Bağdat'ta vefat etti (Goltz Paşanın Hatırası ve Hal Tercümesi, 1953); Kış, 2017b: 121-139).

9 Goltz Paşa'nın muavinlerinden olan Mehmet Tahir aynı zamanda Harbiye'de öğretmen-subay olarak görev yapmaktaydı. Goltz'un Türkçeye ilk çevrilen ve en meşhur kitabını da tercüme etti (BOA, Y.PRK. SGE. [Yıldız Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları], 3/8 17.09.1305 [28.05.1888]) Kitap için (Goltz, 1885a)

10 Mahmut Şevket Paşa. Türk general, devlet adamı ve yazar. Uzun yıllar silah muayene komisyonlarında görev yaptı. Goltz Paşa ile ilişkisi kariyerinin ilk yıllarında başladı. Paşa'nın bir kitabının da mütercimi olan Mahmud Şevket Paşa sadaret makamına kadar yükseldi ve bu görevdeyken bir suikaste kurban gitti (Goltz, 1885b; Mahmud Şevket, 1895; Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü, 2014).

11 Osman Senâi Erdemgil. Türk asker ve yazar (Aysal, 2014).

12 Bu ilk yayında yayının yeri bulunmazken Kitabhâne-i Askerî Numero: 3 ifadesi Tüccarzade'yi işaret eder. Ancak kapaktaki diğer bir bilgi de yayıncının Kitabçı Karabet (Karabet Matbaası) olduğunu göstermektedir. Osman Senâi, Numûne-i Kitâbet-i Osmanîye, yy., Konstantiye 1312. Tüccarzade İbrahim Hilmi hakkında en kapsamlı çalışmayı yapan Başak Ocak da bu duruma işaret etmekle birlikte kitabı Tüccarzade'nin ilk eseri olarak kabul etmiştir (Ocak, 2003: 231).

İslâm ve Askerî olarak faaliyetine devam etti. Dönemin şartlarında askerî yayınlar basmaya karar vermek oldukça isabetli bir tercihti. Zirâ Sultan'ın askerî modernleşmeye verdiği önem biliniyordu ve Alman islah heyetinin gelişile askerî yayınlar daha çok teşvik edilmeye başlanmıştı.¹³

İbrahim Hilmi 1896-1923 (1312-1340) yılları arasında 457 eser yayınladı.¹⁴ Bunlar temel olarak askerî, dinî ve edebî yayınlar şeklinde ayrılmıştı. Aralarında askerlik mesleğiyle doğrudan ilgili olanlar 129 adetti. İlk 50 kitabının çoğu askerlikle ilgiliydi ve genelde askerliğin orduyu ilgilendiren konularını inceleyen eserlerdi. İlk yayınlar göz önünde bulundurulduğunda yayınevine en büyük katkısı, telif ve tercüme eserlerle, Osman Senâî sağlamıştı. Osman Senâî'yi Ahmed Refik¹⁵ izledi. Daha sonra birçok asker-yazarın eseri İbrahim Hilmi tarafından yayınlandı. Tercüme ve telif eserlerin oranı da ilk yıllarda hemen hemen aynıydı. Türk yazarların yayınları giderek artsa da tercüme yayınları vazgeçilmedi. Askerlik alanındaki tercüme çalışmalarının tamamına yakını Almanca'dan yapıldı. Yayınlanan ilk 50 eserden 14'ü Almanca'dan tercüme edildi. Bunlardan ilkiyse *Muntahabât-ı Usûl-ı Ta'biye* adıyla iki cilt olarak yayınlandı. Her ikisi de M. Süreyya¹⁶ tarafından tercüme edilen iki ciltten ilki (Pedoya, 1897a)¹⁷ 204 sayfa ikincisiyse (Pedoya, 1897b) 153 sayfa olarak basıldı.

Osmanlı-Yunan Seferi Dömeke Muharebesi adıyla 1314'te yayınlanan eserin ilk cildi Kitabhâne-i İslâm'ın ilk askerî telif yayını oldu (Osman Senâî, 1898a).¹⁸ Teselya Savaşı'nın teknik bir değerlendirmesi olarak kabul edilebilecek yayın 222 sayfa olarak hazırlanmıştı. Detaylı bir çalışma olmasının yanında içerdiği 8 adet haritayla savaşın yaşandığı bölge coğrafi olarak da incelenmişti. Osman Senâî tarafından kaleme alınan bu eser üç cilt olarak hazırlandı. Birinci ve ikinci cilt (1315) Artin Asaduryan¹⁹ Şirket-i Mürettebiye Matbaası'nda üçüncü cilt ise Cemal Efendi²⁰ Matbaası'nda bastırıldı. Kitaplarda yazar veya yayıncının duyuğu ve düşüncelerine yer veren bir bölüm bulunmamaktadır. Yayınladığı eserlerin çoğunda *ifade-i nâşir* bölümü olsa da Tüccarzade'nin bu ilk askerî yayınında böyle bir bölüm bulunmadığından duyuğu ve düşüncelerine ulaşmak da mümkün değildir. Askerî açıdan büyük bir başarı olmasa da Osman Senâî'nin kitabına konu olan Tesalya Zaferi Osmanlı kamuoyu için önemli bir olaydı. Tüccarzade de bu önemin farkında olarak kendi kaleme aldığı bir risaleyi de Osman Senâî'nin kitabının hemen ardından yayınladı. 1314'te [1898] Yuvanaki Panayotidis²¹ Matbaası'ndan basılan risale 32 sayfadan ibaret olsa da yayıncının ilk eseri olması bakımından önemliydi (Osman Senâî, 1898a; Osman Senâî, 1898b; Osman Senâî, 1899; Tüccârzâde İbrahim Hilmi, 1898).

Tüccarzade'nin ilk yayını kendisinin ilgisini ve dönemin algısını yansıtmaktaydı. Dönemin şartlarında ordu, Osmanlı yönetiminin olduğu gibi İstanbul'un ve Osmanlı toplumunun diğer kesimlerinin de ilgi odağıydı. Alman Heyeti'nin getirdiği yenilikler başkentin gündemine oturmuştu. 1897'de kazanılan Teselya Zaferi bu yeniliğin bir sonucuymuş gibi algılandığından islahat çalışmalarının psikolojik desteğini de artırdı. Tüccarzade'nin yayınları da gündemi takip etmekle birlikte askerî modernizasyon çalışmalarında ortaya çıkan yeniliklere rehberlik edecek önemli eserleri içermekteydi. General Pedoya²² ve General Blume²³'nin kitaplarından sonra Alman Islah Heyeti'nin başkanı Goltz'un kitaplarının da Kitabhâne-i Askerî tarafından yayınlanmaya başlanması Osmanlı askerî modernizasyonu açısından önemli bir gelişmeydi.²⁴ Bu durum modernizasyon çalışmalarını yöneten subaylarla yayınevini ilişkisini gösterdiği gibi Goltz'un da teşvikiyle birçok Osmanlı subayının meslekleriyle ilgili yayın yapabilmelerinin önünü açtı. Yazarların yayınevine ilgisi artmakla birlikte takip edilen askerî modele uygun olarak yayınlanan teknik eserler, yayıncının Osmanlı askerî modernleşmesine yaptığı katkının da en önemli adımıydı. Zira, Osmanlı ordusunu çağdaşlarıyla aynı yöntemleri ve araçları kullanarak modern bir ordu haline gelmesi sürecinde örnek alınan modellerin öğrenilmesi ve uygulanması için başvuru en önemli kaynaklar askerî eserlerdi (Akcan, 2015: 13-55; Türkmen, 2016: 931-954).

Kitabhâne-i İslâm ve Askerî'nin askerlik alanındaki yayınları üç ana kola ayrıldığı görülmektedir. Söz konusu ana kollardan ilki askerlik alanında model alınan Prusya/Alman Askerî Sistemi'nin aktarılmasına yönelik yayınlardı. Alman askerlik camiasında meşhur isimlerin eserleri ön planda olmakla birlikte Osmanlı ordusunda görevlendirilen Alman subayların eserleri de Tüccarzade'nin yayınladığı kitaplar arasında yer almaktaydı. Osmanlı ordusunda Prusya modelinin kullanılmasında en önemli etkenlerden biri Almanya'nın Avusturya ve Fransa karşısında aldığı galibiyetlerdi. Bu galibiyetler Napoleon'un (Napolyon) bertaraf edilmesinden sonra gelişen Prusya askerî teşkilatının ve bu teşkilatı besleyen bilimsel ve endüstriyel kaynakların eseri idi. Osmanlı yönetimi henüz Fransız-Alman Savaşı sürerken Fransa'nın yenileceğini fark edip öğrencilerini bu ülkeden çekerek aslında tercihini de yapmıştı. Daha sonraki dönemde yaşanan gelişmeler söz konusu tercihin uygulamaya yansımaya vesile oldu ve resmî bir Alman Heyeti Osmanlı ordusunun modernizasyonunda görevlendirildi. Bu heyetten beklenen Prusya sisteminin yükselmesine sebep olan askerî düzenlemelerin ve bunları sağlayan alt yapının transferiydi. Transferin fiziki unsuru ordu teşkilatının nizam ve taliminde Prusya usulleri kullanılması ve ordunun Alman silah ve teçhizatlarıyla donatılması oldu. Bu değişiklikte fiziki olmayan unsursa Osmanlı subayının mesleki ve entelektüel gelişimiydi. Nizamnâme ve Ta-

13 Tüccârzâde İbrahim Hilmi'nin hayatı ve eserleriyle ilgili kapsamlı çalışma Başar Ocak tarafından yapılmıştır. Ocak, yaptığı tespitlerle yayıncının doğum tarihindeki itilafları da ortadan kaldırarak doğru tarihi 1879 olarak vermektedir (Ocak, 2003: 33; Tüccârzâde İbrahim Hilmi, 1996).

14 İbrahim Hilmi, 1312-1340 yılları arasında yazar olduğu 16 kitap yayınladı. Bu dönemde isimsiz yayınladığı kitaplar da oldu. Kendi kitapları, çocuk ve gençlerin din eğitimi, Türkçe ve modernleşme üzerine yoğunlaşmıştı (Ocak, 2003; Doğrul, 2011; Dosay, 1999: 425-432).

15 Ahmed Refik Altınay. Türk asker ve yazar (Koçu, 2017; Özcan, 1989; Özcan, 2020).

16 M. Süreyya İlmen. Türk asker, yazar ve siyasetçi (Karacagil, 2011).

17 Bu cildin yayın yerini Ocak, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası olarak vermektedir (Ocak, 2003: 231).

18 Seyfettin Özege Koleksiyonu'nda yer alan nüshada ilk cildin yayın tarihi 1315'tir.

19 Ermeni matbaacı Artin Asaduryan. Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası İstanbul'un önemli işletmelerinden biri olarak askerlik ve diğer konularda birçok eser basmıştır (BOA. BEO. (Bâb-ı Âli Evrak Odası), 369/27616 26.08.1311 [04.03.1894]; BOA, DH. MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı), 190/31 21.06.1311 [30.11.1893]; BOA, Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Husûsî Maruzât Evrakı) 343/87 28.07.1313 [14.01.1896]).

20 Cemal Efendi. Türk matbaacı. Cihân Gazetesi sahibi (BOA, DH. MKT. 1349/48 05.09.1303 [07.06.1886] ve 1469/62 28.03.1305 [14.12.1887]).

21 Rum matbaacı Yuvanaki Panoyotidis. Soyadı Osmanlı belgelerinde Panayotidi olarak geçmektedir (BOA, DH. MKT. 2413/39 15.06.1318 [10.10.1900] ve 2515/91 12.04.1319 [29.07.1901]).

22 Gustave Jean Marie Pédoya. Fransız general ve siyasetçi (King, 1951).

23 Wilhelm Hermann von Blume. Alman general ve devlet adamı (Blume, 1882; Lavisse & Andler, 1915: 25).

24 Goltz'un yayınlanan bu ilk kitabı Osman Senai Erdemgil tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Osman Senai o dönemde Erkân-ı Harbiye Kolağası rütbesindeydi ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun-ı Seferiye ve Tabiye Tatbikatı Muallimi olarak görev yapmaktaydı. Mütercim eserin kıymetini şöyle ifade eder: [...] Yalnız Almanca nüshası çıkar çıkmaz Fransız lisanına ve öteki lisanların belki hepsine tercüme edilmiş bulunması eser-i mezkûrun kıymet-i askerîye ve edebîyesini gösterir en vazih delillerdendir (Goltz, 1889: 5).

limnâme gibi resmî yayınlar askerî düzenin sağlanmasına rehberlik ederken askerlik mesleğinin esasları ve uygulamalarla ilgili detayları içeren yayınlar da subayların kişisel gelişimine hizmet etmekteydi. Hedef kitle askerî yükseköğrencilerin öğrencileri ve bu okullardan mezun olmuş mektepli Osmanlı subayları olmakla birlikte genel okuyucunun da yayınlara ulaşması mümkündür (Ölmez, 2017; Şişman, 2004: 77-79; Uyar, 2020: 173-175).

Tüccarzade'nin Almanca eserlerden yapılan tercümelemlerden yaptığı yayınlar ilk yıllarda temel konuları esas alan eserler oldu. Daha sonraki yıllarda konular detaylandı ve askerliğin daha özel meseleleri hakkında tercüme yayınlar yapıldı. Tablo 3'te Almancadan tercüme edilen eserlerden bazıları gösterilmektedir (Tablo 3).

Tablo 3.
Almancadan Tercüme Edilen Bazı Eserler (Kaynak: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Koleksiyonu)

| Yazarı | Adı | Mütercimi | Tarihi | Basım Yeri |
|----------------------------------|---|---------------|-------------|--|
| Blume | Sevk'ülceş, I, II | Osman Senaî | 1313 (1897) | Konstantiniye, Yovonaki Panayotidis Matba'sı |
| Havşild ²⁵ | Alman Usûl-i Harbine Dâir Amelî Misâller | Vahid | 1314 (1898) | İstanbul, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matba'sı |
| Fon Der Golts | Harbin Sevk ve İdâresi | Osman Senaî | 1315 (1899) | İstanbul, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matba'sı |
| Rohenlohe ²⁶ | Piyâde Mektubları I, II, III | Ahmed Refik | 1315 (1899) | İstanbul |
| Fon Şellendorf ²⁷ | Ahvâl-i Hazırâya Tatbikân Piyâdenin Muhârebesi Hakkında Mülâhazât | Ahmed Refik | 1317 (1901) | İstanbul, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matba'sı |
| General Kalavzoviç ²⁸ | İdâre-i Harbe Dâir Kavâid-i Esâsiye | Ahmed Refik | 1317 (1901) | Konstantiniye, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matba'sı |
| Litzmann ²⁹ | Bölüğü Muhârebe Ta'limi | Mustafa Kemal | 1320 (1904) | İstanbul, Mahmud Bey Matba'sı |
| Fon Helfeld ³⁰ | Amelî Piyâde Keşif Kolu | Hamdi Mustafa | 1325 (1909) | İstanbul, Mahmud Bey Matba'sı |
| Fon Der Golts | İlim ve Askerlik | Ahmed Refik | 1327 (1911) | İstanbul |
| Fon Gundlah ³¹ | Ateş Muhârebesinde Takım Zâbiti | Ahmed Refik | 1328 (1912) | Matba'-i Hayriye ve Şürekâsı |

Kitabhâne-i İslam ve Askerî'nin askerî yayınlarında takip edilen ikinci ana kol Osmanlı subaylarının askerî öğrencilere ve meslektaşlarına bilgi ve tecrübelerini aktarmak için hazırladıkları eserlerdi. Askerlikle ilgili hemen her konuda hazırlanan bu eserlerde de takip edilen eğitim sisteminin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmaktaydı. Yazarların çoğunun askerî okullarda görevli olması da bu durumun bir başka göstergesiydi. Osmanlı subaylarının mesleki gelişimi açısından değerlendirildiğinde bu yayınlar farklı alanlarda uzmanlıkların ortaya çıktığına işaret etti. Tablo 4'te Osmanlı subaylarının kaleme aldıkları bazı kitaplar yer almaktadır (Tablo 4).

Tablo 4.
Osmanlı Subayları Tarafından Hazırlanan Bazı Yayınlar (Kaynak: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Koleksiyonu)

| Yazarı | Adı | Tarihi | Basım Yeri |
|--------------------------------|---|-------------|---|
| Mustafa Hilmi ³² | Piyâde Sınıfının Sevk ve İdâresi ve Ta'lim ve Terbiyesi | 1315 (1899) | İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matba'sı (A.A.Ş.M.M.) |
| Yusuf Ziyâ ³³ | Hıfz-ı Şihhâ-i Askerî Notları | 1317 (1901) | İstanbul, A.A.Ş.M.M. |
| Osman Nuri ³⁴ | Piyâde Avcılarına Rehber | 1318 (1902) | İstanbul, A.A.Ş.M.M. |
| Haydar ve Servet ³⁵ | Piyâde Acemi Ta'limi Muallimlerine Mahsus Rehber | 1321 (1905) | A.A.Ş.M.M. |
| Ali Fazıl ³⁶ | Seferber Piyâde Zâbiti | 1323 (1907) | İstanbul, A.A.Ş.M.M. |
| Mehmed Fâik ³⁷ | Askerin Ahlâk ve Evsâfı | 1324 (1908) | İstanbul, Mahmud Bey Matba'sı |
| Hamdi Mustafa ³⁸ | Nişân Muallimi | 1325 (1908) | İstanbul, A. Asaduryan Matba'sı |
| Ahmed Refik | Takım Zâbitlerine Rehber | 1325 (1908) | İstanbul, A.A.Ş.M.M. |
| Mehmed Arif ³⁹ | Makineli Tüfenkler | 1327 (1911) | Matba'-i Hayriye ve Şürekâsı |
| İsmail Hakkı ⁴⁰ | Ta'lim ve Terbiyede İnkılap | 1328 (1912) | Matba'-i Hayriye ve Şürekâsı |

25 Alman asker ve yazar. Alman İslah Heyeti bünyesinde Osmanlı ordusunda görev yaptı. Harbiye'de topçu muallimi ve ayrıca Padişah'ın fahrî yaveriydi (BOA, BEO. 2027/152009 25.12.1320 [25.03.1903]; BOA. İ.TAL. 171/31 06.12.1316 [17.04.1899] ve 210/70 16.01.1318 [16.01.1900]).

26 Frederick Louis, Prince zu Hohenlohe-Ingelfingen, Alman general ve devlet adamı. Kitaptaki yazar ismi; Almanya İmparatoru Hazretleri Yaverlerinden Prens Rohenlohe'dir.

27 Paul Bronsart von Schellendorf, Alman general ve devlet adamı. 1883-1899 yılları arasında Alman Savaş Bakanı (Schellendorf, 1891).

28 Carl Philipp Gottlieb Clausewitz, Alman general ve düşünür (Clausewitz, 1832; Parkinson, 1971).

29 Karl von Litzmann, Alman general ve yazar. Prusya Savaş Akademisi Müdürü (Özlu, 2011).

30 August Gustav Otto von Helffeld, Alman general ve yazar (Helffeld, 1892).

31 Kitap kapağında yazar ünvanı Alman Binbaşlılarından Fon Gundlah olarak yazılmıştır. Hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. 32 sayfadan ibaret olan risale oldukça açık ve anlaşılır şekilde kaleme alınmıştır. Kitaphane-i İslam ve Askerî'nin Yeni Tabiiye ve Seferiye Külliyyatı'nın 11'inci yayını olarak risalenin hedef kitlesi şöyle belirtilmiştir: Genç zabıter ile birçok seneler kıta' başında bulunduktan sonra ihtiyâta geçen mülazımlar ve ta'lim için celb olunan ihtiyât zabıterleri [...] (Gundlah, 1912: 2).

32 Türk general ve yazar. Kitap kapağında ünvanı Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahâne Piyâde Ta'lim Muallimi Kâimmakam Mustafa Hilmi olarak yazılmıştır. Mustafa Hilmi Harbiye öğretmenlerinden olup Mirilva rütbesindeyken Vilayet-i Selâse Jandarma Kumandanlığı'na tayin edilmiştir (BOA, TFR. I. A. (Teftişât-ı Rumeli Sadâret Evrakı), 16/1541 21.11.1323 [17.01.1906]; Mustafa Hilmi, 1899).

33 Yazarla ilgili detaylı bilgiye ulaşılamamakla birlikte eserlerinden kendisinin Harbiye ve Baytar Mektebi öğretmenlerinden Tabib Binbaşı Yusuf Ziya olduğu tahmin edilmektedir (BOA, ML. EEM. (Malîye Nezâreti Emlâk-i Emîriye Müdüriyeti) 277/27 09.12.1313 [22.05.1896]). Kitaphane-i İslam ve Askerî yayınları arasında kitabı yayınlanan başka bir Yusuf Ziyâ olmakla birlikte bu yazarın Süvari sınıfına mensup olduğu kitabın kapağında anlaşılmaktadır (Yusuf Ziya, 1900).

34 Kitap kapağında yazarın ünvanı Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahâne Piyâde Ta'lim Muallimi Muavinlerinden Yüzbaşı Osman Nuri olarak yazılmıştır.

35 Kitap üzerinde ünvanları Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahâne Piyâde Ta'lim Muallimi Muavinlerinden Kolağası Servet ve Binbaşı Haydar olarak yazılmıştır. Servet ve Haydar'ın da Mustafa Hilmi Paşa'nın yardımcıları olduğu anlaşılmaktadır (BOA. İ.TAL. (İrade Taltifat), 378/5 21.08.1323 [03.09.1907]).

36 Kitap kapağında yazarın ünvanı Yaverân-ı Hazret-i Şehriyâriden olarak yazılmıştır. Kendisinin fahrî yaver olduğu ve Harbiye'de piyade öğretmeni olduğu anlaşılmaktadır (BOA. İ.TAL., 121/70 26.05.1315 [23.10.1897]).

37 Kitabın kapağında yazarın ünvanı Piyâde Kolağalarından olarak verilmiştir. Kitap doğrudan erata yönelik olup Tüccarzade'nin bu maksatla yayınladığı "Ma'lumât-ı İbtidâiye-i Askeriye Kitabhânesi serisinin 5 no.lu kitabıdır.

38 Kitabın kapağında yazar ünvanı Birinci Nişancı Taburu Kumandanı Hamdi Mustafa olarak verilmiştir. Kataloglarda yazar adı Hamdi Mustafa Mirgünlü olarak geçse de bu bilgi teyit edilememiştir. Jandarma bünyesinde görevli bir öğretmen-subay olması muhtemeldir. Nişancı taburu ümerâ ve zabıt listesinde bu isimde bir kumandana da rastlanmamaktadır (BOA. TFR. I.AS. (Teftişât-ı Rumeli Jandarma Müşîriyet ve Kumandanlık Evrakı), 21/2017 12.01.1323 [19.03.1905]; BOA. Y.PRK. ASK. (Yıldız Parakende Askerî Maruzât), 259/55 29.12.1326 [22.01.1909]; Mustafa Hamdi, 1909).

39 Türk asker ve yazar. Ayrı Arif olarak da tanınır. Uzman olduğu makineli tüfekler konusunda eserler kaleme aldı. İstiklal Harbi'ne katıldı. İzmir Suikasti Davası kapsamında yargılandı. Cezası infaz edildi (Eroğlu, 2014; Mehmed Arif, 1329).

40 İsmail Hakkı Baltacıoğlu. Türk yazar ve siyasetçi. Tablodaki kitap Tüccarzade'nin Kitabhâne-i İntibâh adlı serisi kapsamında yayınlanmıştır (Güngör, 2008).

İbrahim Hilmi, mesleki bilgiye dayalı kitapların bazılarını kitap serileri şeklinde özel isimlerle sınıflandırmıştı. *Yeni Tab'îye ve Seferîye Külliyyâtı, Zâbit Kütüphanesi ve Ma'lumât-ı İbtidâiye-i Askerîye Kütüphanesi* gibi seri yayın isimleri eserlerin içeriği hakkında da ipucu vermektedir. Goltz Paşa tarafından yazılan ve Ahmed Refik tarafından Türkçeye çevrilen “Muharebeye Dâir Nefer Ne Bilmelidir” adlı yayının ifade-i nâşir bölümünde askerinin eğitiminin önemini ve bu alandaki hislerini şöyle izah etmekteydi:

“..Nefer gündüzün icrâ eylediği ta'limlerden sonra zâbitânın taht-ı nezâret-i mu'allimânesinde pâdişâhına muhabbeti, mâ-fevkine itâ'tı, ve bilhassa a'kâid-i dinîye ve ma'lumât-ı askerîyesinin tezyidine medâr olabilecek sâde bir lisân ile yazılmış asâr-ı nâfi'yi mutala edecek olursa, bu ma'lumât onu gâyet vazifeperver ma'lumâtlı bir asker yapabileceği gibi nefsine olan i'timâdını da tezyid edebilir. Bu muvaffakiyetin istihsâli ise ordu-yu hümâyun ve bâhusus memleketimiz için pek kıymetli cevher-i zafer add olunmaz mı? İşte bu mu'azzez emelin husûle gelmesi için alât ve vesâit-i ta'limîyeye yani neferâta okuyup yazmağı öğretecek, ona dinini, ahlâkını sevgili pâdişâh-ı zîşânımıza sadâkati, memleketin te'ali-i şan ve şerefine a'id vezâif-i mukaddese-i askerîyeyi ta'lim edecek olan asâra olan ihtiyacımızı nazar-ı dikkate alarak ve bununla beraber efrâdın kâbiliyetini, seviye-i fikrîye ve lisânîyesini de nazar-ı ehemmiyetten dûr tutmayarak (Ma'lumât-ı İbtidâiye-i Askerîye Kütüphanesi) nâmıyla, senelerden beri fikrimi işgâl eden bu külliyyâtı sâha-yı temsile koymak şerefiye mübâhî bulunuyorum.” (Goltz, 1904: 3).

İbrahim Hilmi, askerlikle ilgili yayınlarındaki maksadını izah ederken millî duygularla hareket ettiğini de gizlemez. Bu izahlardan birinde okuyucuya “Sevgili Vatandaşlarıma” diyerek seslendiğinden Meşrutiyet'in getirdiği yeni kavramlar olan vatan ve vatandaşın da yayıncı da karşılık bulduğu görülmektedir. 1908'de yayınladığı *Hayat-ı Askerîye ve Edebîye Sahifeleri* adlı risalesinde de kahramanlık vurgusu ön plandadır. Bu bakımdan yayınladığı eserlerin ayrıldığı üçüncü ana kol vatan ve vazife bilincini güçlendirmek için yayınlanan ve genelde askerî tarihle ilgili kitaplardır. Bu eserlerde tarihteki Osmanlı savaşları, kumandanlar, zaferler ve yenilgilerinin sebepleri incelenmekteydi. Ayrıca Napolyon Bonapart gibi ünlü simaların hayatını inceleyen yayınlara da rastlanmaktaydı. Yazarlar arasında Ahmed Refik'in birçok esere imza attığı görülmekteydi (İbrahim Hilmi, 1908: 6).

Tablo 5'te askerî tarih ve Osmanlı savaşlarına da yer veren bazı kitaplar yer almaktadır (Tablo 5).

Tablo 5.
Tüccarzade İbrahim Hilmi Tarafından Yayınlanan Bazı Eserler (Kaynak: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Koleksiyonu)

| Yazarı | Adı | Tarihi | Basım Yeri |
|-------------------------------------|---|-------------|---|
| Ahmed Cemal ⁴¹ | Mefâhîr-i Millîye-i Osmanîyemizden Plevne Müdâfâsı | 1316 (1900) | Konstantiniye, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matba'sı |
| Fon Der Goltz | Plevne (Müt. Mehmed Tahir) | 1316 (1900) | Dersâdet, Mahmud Bey Matba'sı |
| Pertev ⁴² | 1317 Sene-i Rumîyesi Sonbaharında İcrâ Olunan Meç Manevralarına Dâir Birkaç Söz | 1317 (1901) | Konstantiniye, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matba'sı |
| Ahmed Refik | Meşhûr Osmanlı Kumandanları | 1318 (1902) | İstanbul, A.A.Ş.M.M. |
| Osman Senâî- Ali Fuad ⁴³ | Rus-Japon Seferi, I,II, III, IV, V | 1321 (1905) | İstanbul |
| Ahmed Refik | Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri Hayât-ı Mazîye ve Husûsiyesi | 1324 (1908) | İstanbul, A.A.Ş.M.M. |
| İ. ⁴⁴ | Balkan Harbinde Neden Mülhezîm Olduk? | 1329 (1913) | İstanbul, A.A.Ş.M.M. |
| Ali Fethi ⁴⁵ | Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbâbı | 1330 (1914) | İstanbul, Matba'-i Hayrîye ve Şürekâsı |
| Bekir Sıtkı ⁴⁶ | Garb Ordusu Harekâtı Cavid Paşa Kolu Vardar Ordusu | 1331 (1915) | |
| Ömer Zeki ⁴⁷ | Balkan Harbi ve Şark Ordusunun Hezîmeti, I | 1332 (1916) | İstanbul, Matba'-i Hayrîye ve Şürekâsı |

İbrahim Hilmi, Kitaphâne-i İslam'ı kurduğu tarihten itibaren hiç ara vermeden yayıncılığa devam etti. Yayınevinin ismi ve yayınların çeşitleri değişse de 26 yıl süreyle matbuat hayatında varlığını hissettirdi. Askerî yayıncılığın öncülerinden olması ve askerî modernizasyona paralel yayınlar yapması Tüccarzade'nin diğer yayıncılardan daha farklı bir yere sahip olmasını sağlamıştı. Yayıncı, 457 kitapla son dönem Osmanlı literatüründe önemli katkısını ölümsüzleştirmiş oldu (Ocak, 2003: 261).

Tüccarzade'nin de katkısıyla oluşan askerî literatür ise Osmanlı askerî modernizasyonun aşamaları ve gelişimiyle ilgili kıymetli bir birikimdir. Bu literatür Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devredildi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan çalışmalara ve askerî eğitime rehberlik etti. Askerlik alanındaki yayınlar yavaş yavaş kurum içine çekilirken İbrahim Hilmi Çığırçan da bu alandan uzaklaştı. Yeni dönemde yayınevinin adı Kitaphâne-i Hilmi (daha sonra Hilmi Kitabevi) olarak değişti. Cumhuriyet döneminde yaptığı yayınlar daha çok eğitim ve edebiyat alanında yoğunlaştı. Eğitimin alanında yayınlanan eserlerse yeni devletin vatandaşlık bilincini güçlendirme gayretini destekleyen içeriklere sahipti. 1896'dan itibaren hiç ara vermeden yayıncılığa devam eden İbrahim Hilmi Çığırçan 1963'te vefat ettiğinde yayınladığı eser sayısı 1047'ye ulaşmıştı (Ocak, 2003: 294; Üstel, 2019).

Sonuç

Osmanlı ordusunun modern usullerde yeniden yapılandırılması sürekli artan bir çaba olarak 18. yüzyılda başladı. Model alınan Batılı uygulamaların başında askerî eğitimin belli kalıplara ve düzene girmesi geliyordu.

Askerî eğitim ve askerî eğitim kurumları için ihtiyaç duyulan yazılı kaynaklar için dönemin şartlarında tercüme ilk başvurulan yöntem oldu. Daha sonra telif eserler de yayınlandı. Bu yayınların çoğalmasında matbaanın gelişmesi ve yayılması da önemli bir faktördü. İstan-

41 Ahmet Cemal Paşa, Türk general ve devlet adamı (Hanioğlu, 1993: 305-307).

42 Said Pertev Demirhan. Türk general ve yazar (Cunbur, 2002: 142-143).

43 Ali Fuat Erden. Türk general ve yazar (Erden, 1999; Erden, 2003).

44 Kitabın iç ve dış kapağında "elif" harfiyle gösterilmiş olup yazarı Tüccarzade İbrahim Hilmi'dir.

45 Ali Fethi Okyar. Türk asker, siyasetçi ve devlet adamı (Şarman, 2017).

46 Bazı kaynaklarda yazar adı Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal olarak geçse de Baykal'ın özgeçmişinde böyle bir bilgi yoktur. Kitabın kapağında ismi "Erkân-ı Harbîye Mektebinde Mülâzım-ı evvel Bekir Sıtkı olarak yazılmıştır (Şakiroğlu, 1987: 246).

47 Çobanoğlu Ömer Zeki. Türk asker ve yazar. 1928'de bir çatışmada şehit edilmiştir (Kaya, 2015: 705-741).

bul başta olmak üzere imparatorluğun farklı yerlerindeki matbaalar aynı zamanda yayınevi vazifesi de görüyordu. Osmanlı ordusunda yapılan ıslahat çalışmalarının seyrini takip edebilmek açısından tüm diğer yayınlarla birlikte Kitaphâne-i İslam ve Askerî'nin yayınları da önemli bir yere sahipti. Ayrıca bu yayınlar Osmanlı subaylarının yürütülen çalışmalara katkısının ve katılımının da bir göstergesiydi. Askerîliğin farklı alanlarında kendini geliştiren Osmanlı subayları uzmanlıklarını meslektaşlarına aktarıırken; Osmanlı modernleşmesinin önemli bir unsuru haline gelerek Osmanlı aydınları arasında ayrıcalıklı bir yere sahip oldu.

Tüccarzade İbrahim Hilmi, ilk Türk yayıncılardan biri olarak kendine ait yayınevini 1896'da açtı. Kitabhâne-i İslâm adıyla açılan bu yayınevinin adı daha sonra Kitabhâne-i İslâm ve Askerî olarak değiştirildi. Ekleme de denilebilecek bu değişiklik yayıncının yüklendiği misyonun ifadesiydi. Yayıncı, dönemin şartlarında en önemli ihtiyaç olan askerî yayınların basımına yoğunlaştı. Telif ve tercüme olarak yayınlanan eserlerle Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesinde ihtiyaç duyulan yazılı kaynakların karşılanması hedeflenmişti. Askerlikle doğrudan ilgili 129 eser yayınlayan Tüccarzade bu eserleri askerî tarih yayınlarıyla de destekledi. Askerî okullarda görevli subaylardan aldığı destekle hem kendi faaliyetini sürdürdü hem de bu subayların tecrübelerini sahaya aktarmalarına vesile oldu. Bu faaliyete ordunun modernizasyonunda görevli Alman subaylar da katıldı. Goltz Paşa'nın eserleri başta olmak üzere birçok Alman subayın kitap ve risaleleri Türkçeye çevrildi. Yürütülen modernizasyon çalışmalarına paralel içerikte yapılan yayınlar mesleki bilginin sürekliliğini sağlayacak şekilde ilgililere ulaştı. Uygulamaya konulan yenilikler çeşitlendikçe yayınlanan eserler de çeşitlendi ve bu sayede sayıları da arttı. İbrahim Hilmi, askerlik alanında yayınladığı risale, kitap ve kitap serileriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki askerî ıslahat çabalarının seyrine ışık tuttu. Kitaphâne-i İslam ve Askerî, Osmanlı askerî literatürünün oluşmasına katkı sağlayan en önemli aktörlerden biri olarak devletin son günlerine kadar faaliyetini sürdürdü.

Osmanlı askerî yayınlarının oluşturduğu literatüre bir sivil olarak önemli katkı sağlayan İbrahim Hilmi, bu faaliyetini ömrünün sonuna kadar sürdürdü. Cumhuriyet döneminde Hilmi Yayınevi olan işletme çatısı altında yüzlerce kitap yayımlandı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
 BOA, Sadâret Mühimme Evrakı (A.)DVN. MHM.), 25/29.
 BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Evrakı (A.) MKT.), 11/33 ve 169/71.
 BOA, Sadâret Mühimme Kalemi Evrakı (A.) MKT. MHM.), 465/18.
 BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı (A.) MKT. NZD.), 183/19.
 BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.), 369/27616 ve 2027/152009.
 BOA, Cevdet Askerîye (C. AS.), 366/15180 ve 1064/46860.
 BOA, Cevdet Maarif Nezaretî (C.MF.), 43/2145, 111/5506 ve 115/5744.
 BOA, Dahîliye Nezaretî Mektubî Kalemi Evrakı (DH. MKT.), 190/31, 1349/48, 1469/62, 2413/39 ve 2515/91.
 BOA, Hatt-ı Humâyun (HAT.), 298/17700, 305/18002, 310/18323, 831/37529, 832/37537, 525/25649 ve 1305/50912.
 BOA, Haricîye Nezaretî Mektubî Kalemi Evrakı (HR. MKT.), 175/53, 212/32, 234/48, 339/87 ve 353/52.
 BOA, Haricîye Nezaretî Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS.), 2920/44.
 BOA, İrâde Haricîye (İ. HR.), 18/861.
 BOA, İrâde Taltifât (İ.TAL.), 121/70, 171/31, 210/70 ve 378/5.
 BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 196/6021 ve 356/15604.
 BOA, Malîye Nezâreti Emlâk-i Emirîye Müdirîyeti Evrakı (ML. EEM.), 277/27.
 BOA, Maarif Nezaretî Mektubî Kalemi Evrakı (MF. MKT.), 11/94, 14/113 ve 239/13.
 BOA, Teftişât-ı Rumeli Sadâret Evrakı (TFR. I. A.), 16/1541.
 BOA, Teftişât-ı Rumeli Jandarma Müşîriyet ve Kumandanlık Evrakı (TFR. I.AS.), 21/2017.
 BOA, Yıldız Sadâret Husûsî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS.), 343/47.
 BOA, Yıldız Mütenevî Maruzât Evrakı (Y.MTV.), 16/15, 68/23,110/39,131/25 ve 164/91.
 BOA, Yıldız Parakende Askerî Maruzât (Y.PRK. ASK.), 259/55.
 BOA, Yıldız Mâbeyn Erkânî ve Saray Görevlileri Arızaları (Y.PRK. SGE.), 3/8.

Yayınlanmış Eserler

- Akcan, E. (2015). Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi. *Atatürk Dergisi*, 4(1), 13-35.
 Alkan N. (2006). II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 43, 135-165.
 Aydın, S. (1999). Osmanlı Ateşli Silahları Tarihi Hakkında Bir Kaynakça Denemesi (Basmalar/1727-1928). yy.
 Aysal, N. (2014). Harp Tarihi Yazımına Dair Özgün Bir Yaklaşım: Osman Senâi Bey. *Turkish Studies*, 9(10), 1199-1220.

- Baysal, J. (2020). *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar (Kitapların Tam Listesi ile)*. (Haz. H. S. Keseroğlu, & İ. Mengüle, (3. Baskı), Hiper Yayın.
- Beydilli, K. (1997). *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*. Eren Yayınevi.
- Beydilli, K. (2005) *Moltke, Helmuth von*. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30, 267-268. [Crossref]
- Beydilli, K. (2019). *İki İbrahim - Müteferrika ve Halefi*. Kronik Kitap.
- Blume, W. v. (1882). *Strategie: Eine Studie*. Ernst Siegfried Mittler und Sohn Königl. Buchhandlung.
- Çadırcı, M. (2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*. İmge Yayınevi.
- Çelik, Y. (2013). *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*. Türk Tarih Kurumu.
- Childs, J. (2000). *The Military Revolution I: The Transition to Modern Warfare*. In C. Townshend (Ed.), *The Oxford History of Modern Warfare* (2nd ed., pp. 20-39). Oxford University Press.
- Clausewitz, G. C. v. (1832). *Vom Kriege*. Ferdinand Dümmler.
- Cunbur, M. (2002). "Demirhan, Pertev". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. III, 142-143.
- Demir, U. (2015). *Osmanlı Hizmetinde Bir Mühtedi Humbaracı Ahmed Paşa*. Yeditepe Yayınları.
- Doğrul, M. (2011). *Tüccarzade İbrahim Hilmi'de Modernleşme*. (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. [Crossref]
- Dosay, M. (1999). Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin Maarifimiz ve Servet-i Millîyemiz Adlı Eseri. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XL, 425-432.
- Efe, Z., & İnanç, H. (2016). Teşkilat, Teçhizat ve Tefekkürât (Doktrin) (3T) Perspektifinde Dumansız Barut Teknolojisi (18. yy ve 20. yy Osmanlı Ordusu Örneği). *Yeni Fikir*, VI, 86-103.
- Erden, A. F. (2003). *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erden, A. F. (1999). *İsmet İnönü*. Bilgi Yayınevi.
- Eroğlu, N. (2014). *Ayıcı Ârif: Atatürk'ün Okul ve Silah Arkadaşı Miralay Mehmed Ârif Bey, Hayatı Konuşmaları ve Eseri*. Yeditepe Yayınevi.
- Gencer, A. İ., Öreng, A. F., & Ünver, M. (2008). *I / Belgeler: Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*. Doğu Kütüphanesi.
- Gezer, Ö., & Yeşil, F. (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu I (1773-1788) Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma. *Osmanlı Araştırmaları*, LII, 135-180. [Crossref]
- Goldstone, J. A. (2007). *Why Europe? The Rise of the West in World History 1500-1800*. The McGraw-Hill.
- Goltz, F. d. (1301 [1885a]). *Seferber Zabıtına Mahsûs Muhtıra*. (çev. M. Şevket), yy.
- Goltz, F. d. (1301 [1885b]). *Millet-i Müsellâha Asrımızın Usûl ve Ahvâl-i Askerîyesi*. (çev. M. Tahir), Matba'a-i Ebuzziya.
- Goltz, F. d. (1315 [1889]). *Harbin Sevk ve İdâresi*. (çev. O. Senaî), A. Asaduryan Şirket-i Mürettibîye Matba'ası.
- Goltz, F. d. (1320 [1904]). *Muharebeye Dâir Nefer Ne Bilmelidir*. (çev. A. Refik), Matba'a-i Sâryân.
- Goltz, F. d. (1312 [1912]). *İlim ve Askerlik*. (çev. A. Refik), yy.
- Goltz Paşa. (2014). *Makedonya Seyahatim*. (çev. E. B. Özbilen), İş Bankası Kültür Yayınları.
- Goltz, F. d. (1953). *Goltz Paşanın Hatırası ve Hal Tercümesi*. (çev. P. Demirhan), KKK Basımevi.
- Goltz, C. F. v. d. (1901). *Krieg und Heerführung*. R. von Decker's Verlag.
- Goltz, C. F. v. d. (1883). *Rosbach und Jena Studien über die Zustaende und das Geistige Leben in der Preussischen Armee Waehrend der Uebergangszeit vom XVIII. zu XIX. Jahrhundert*. Ernst Siegfried und Sohn.
- Goltz, C. F. v. d. (2017). *Plevne Tarih-i Harbden Asâkir-i Redife Kismına Dâir Tedkîkât*. (Haz. H. Kazancıoğlu), Kayihan Yayınları.
- Goltz, C. v. d. (2016). *Millet-i Müselleha (Ordu Millet)*. (Haz. İ. Sarıbal), Otorite Yayınevi.
- Goltz, F. v. d. (1873). *Feldzug 1870-71 Die Operationen der II. Armee*. Ernst Siegfried und Sohn.
- Gök, N. (2012). Mütercim Halimî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları (21 Haziran 1867 - 7 Ağustos 1867). *Tarih Peşinde*, VII, 165-188.
- Gundlah, F. (1328 [1912]). *Ateş Muhârebesinde Takım Zâbiti*. (çev. A. Refik). Matba'a-i Hayriye ve Şürekâsı.
- Gülcü, N. (2019). Von der Goltz Paşa'nın Osmanlı Askeri Okullarını Modernize Etmesi ve Türk İstiklal Savaşına Etkisi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 9(2), 311-317. [Crossref]
- Güngör, M. (2008). Çağının Önünde Koşan Bir Aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 54-64.
- Hanioğlu, M. Ş. (1993). Cemal Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, 305-307
- Hellfeld, O. v. (1892). *Die Infanterie-Patrouille Anleitung für die theoretische und praktische Ausbildung der Infanterie und Jäger im Patrouillendienst*. Mittund Sohn.
- Herwig, H. H. (1998). The Prussian Model and Military Planning Today. *JFQ*, 42, 67-75.
- İhsanoğlu, E., & Aynur, H. (2003). Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848). *Osmanlı Araştırmaları*, XXII, 219-255.
- Kabacalı, A. (1989). *Türk Kitap Tarihi, I, Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar*. Cem Yayınevi.
- Karacagil, Ö. K. (2011). *Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahraman, Â. (2011). Taş Basması. *TDV İslam Ansiklopedisi*. XL, 144-145
- Kaya, S. (2015). Bursalı Mehmet Nihat Bey. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 13, 705-741. [Crossref]
- King, J. C. (1951). *Generals and Politicans*. University of California Press. [Crossref]
- Kınık, M. (2014). İbrahim Müteferrika ve Yayımladığı İlk Kitaplar. *Kalemîşi*, 2(4), 23-40.
- Kış, S. (2017a). *Osmanlı'da Alman Ekolü Von der Goltz Paşa (1883-1895)*. Palet Yayınları.
- Kış, S. (2017b). Birinci Dünya Savaşı'nda Müşir Von Der Goltz Paşa'nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü. *History Studies*, 9(3), 121-139. [Crossref]
- Koçu, R. E. (2017). *Ahmed Rasim-Ahmed Refik*. Doğan Kitap.
- Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Kut, T. (1994). *Dârüttibâa*. *TDV İslam Ansiklopedisi*. IV, 10-11
- Küçük, C. (1989). Ali Rıza Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*. II, 440-441
- Lavisse, E., & Andler, C. (1915). *German Theory and Practice of War*. Librairie Armand Colin.
- Duc D'Orléans. (1870). *Campagnes de l'armée d'Afrique 1835-1839 par le duc d'Orléans publié par ses fils*. Michel Lévy frères.
- Mahmud Şevket. (1311 [1895]). *Küçük Çaplı Mavzer Tüfenkleri*. yy.
- Mahmud Şevket. (2014). *Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*. (Haz. M. Bardakçı), İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mehmed Arif. (1329 [1913]). *Balkan Harbinde Makineli Tüfenkler*. yy.
- Mehmed Hüsrev. (1251 [1835]). *Müzekkire-i Zabıtân*. yy.
- Mehmed Kâmil. (1322 [1906]). *93 Harbi Muhârebesi Serdâr-i Ekrem Abdülkerim Paşanın Muhakemesi*. Matba'a-i Cihân.
- Moltke, H. v. (1999) *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. (Haz. H. Örs), Remzi Kitabevi.

- Mustafa Hamdi. (1325 [1909]). *Nişân Muallimi*. Artin Asaduryan Matba'ası.
- Mustafa Hilmi. (1315 [1899]). *Piyâde Sınıfının Sevk ve İdâresi ve Ta'lim ve Terbiyesi*. A. Asaduryan Şirket-i Mürettibîye Matba'ası.
- Ocak, B. (2003). *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığırçan*. Müteferrika.
- Ölmez, A. (2017). *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler*. İz Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. (25. Baskı), Alkim Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (1998). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İletişim Yayınları.
- Osman Senâî. (1312 [1896]). Numûne-i Kitâbet-i Osmanîye. yy.
- Osman Senâî. (1314 [1898a]). *Osmanlı-Yunan Seferi Dömeke Muharebesi*. A. Asaduryan Şirket-i Mürettibîye Matba'ası.
- Osman Senâî. (1314 [1898b]). *Tarih-i Harb*. I. Yuvanaki Panayoditis Matba'ası.
- Osman Senâî. (1315 [1899]). *Tarih-i Harb*, II. A. Asaduryan Şirket-i Mürettibîye Matba'ası.
- Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi. (ed. E. İhsanoğlu). IRCICA, 1-2.
- Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim*. 2000. (ed. E. İhsanoğlu), MSB Yayınları.
- Özcan, A. (1989). Ahmed Refik Altınay. *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, 120-121.
- Özcan, A. (2020). Ahmet Refik ve Askerî Tarihçilik, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 109-117. [Crossref]
- Özlü, H. (2011). Atatürk'ün Yazdığı Taktik Meselenin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler Adlı Eserin, Onun Liderlik Özellikleri Açısından Analizi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 12(48), 815-831. [Crossref]
- Parkinson, R. (1971). *Clausewitz A Biography*. Stain and Day.
- Pedoya. (1313[1897a]). *Müntahabât-ı Usûl-ı Ta'bîye*, I. (çev. M. Süreyya), Karabet Matba'ası.
- Pedoya. (1313[1897b]). *Müntahabât-ı Usûl-ı Ta'bîye*, II. (çev. M. Süreyya), Karabet Matba'ası.
- Bashanov, M. & Kemalolu, İ. (2018). *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*. Zeytinburnu Belediyesi.
- Sabev, O. (2016). *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*. (4. Baskı), Yeditepe Yayınevi.
- Şakiroğlu, M. H., (1987). Baykal, Bekir Sıtkı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, V, 246.
- Şakul, K. (2003) Osmanlı Harbiyesi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi. *TALİD*, 1(2), 529-572.
- Şarman, K. (2017). *Büyük Günlerin Adamı Fethi Okyar'ın Hayatından Kareler*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Schellendorf, P. B. v. (1891). *Betrachtungen über eine zeitgemäße Fechtweise der Infanterie*. Mittler und Sohn.
- Şişman, A. (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*. Türk Tarih Kurumu.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. (çev. O. Yener), İletişim Yayınları.
- Sunar, M. M. (2017). *Arş İleri Asakir-i Mansure Ordusunda Teşkilat, Talim ve Talimnameler*. Okur Kitaplığı.
- Suner, S. (2014). *A Register and Overview of Sefâretnâmes and Eighteenth-Century Ottoman Envoys & Ambassadors*. Don Juan Archiv Wien.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Türk Tarih Kurumu.
- Tüccârzâde İbrahim Hilmi. (1314 [1989]). *Osmanlıların Muzafferiyeti Teselya-Yenişehir*. Yuvanaki Panayoditis Matba'ası.
- Tüccârzâde İbrahim Hilmi. (1324 [1908]). *Hayât-ı Askerîye ve Edebîye Sahifeleri*. Mahmud Bey Matba'ası.
- Tüccârzâde İbrahim Hilmi. (1996). *Avrupalılaşmak*. (haz. O. Kafadar & F. Öztürk), Gündoğan Yayınevi.
- Uğur, Ç. (2018). *Osmanlı'da Bilimsel Tercüme Faaliyetleri: Envanter ve Analiz*. (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, U. (2008). *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*. ATASE Yayınları.
- Üstel, F. (2019). *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. (8. Baskı), İletişim Yayınları.
- Türkmen, Z. (2016). II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane. *Osmanlı İstanbul'u, IV, IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildi*. (ed. F. E. Emecen, A. Akyıldız & E. S. Gürkan). 29 Mayıs Üniversitesi.
- Uyar, M., & Gök, H. (2013). Modern Alman Ordusunun Temelini Teşkil Eden Prusya Askeri Sisteminin Gelişmesi ve Olgunlaşması (1640-1871). *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 13(1), 147-165.
- Uyar, M. (2020). *Dünya Askeri Tarihi*. Doğu Kütüphanesi.
- Vurgun, A. (2020). *Maarifperver Sultan II. Abdülhamid*. Yeditepe Yayınevi.
- Yıldız, G. (2012). Osmanlı Dış İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ateşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ateşe Raporları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 239-266.
- Yıldız, G. (2009). *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839)*. Kitabevi Yayınları.
- Yusuf Ziya. (1316 [1900]). *Bargire Bakmak ve Binmek*. A. Asaduryan Şirket-i Mürettibîye Matba'ası.

Online Kaynaklar

Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Kataloğu
<http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/yordam/>

Structured Abstract

The reforms implemented in the Ottoman army provided the rise of a new military literature from the time of Mahmud II. Like many other needs of reforms, the need for the supplying written texts, their translation into Turkish and their reproduction has increased in parallel with military reforms. The military publications led by the officers provided the emergence of the Ottoman military literature.

During the period of Abdulhamid II, when the German Military Mission commenced, an increase and diversification was observed in military broadcasts due to the Prussian System to be implemented. The officer class, which was the focus point of military modernization, was trained according to German methods since the reign of Abdulhamid II. In this period Goltz Pasha, who steered the modernization movement, also became dominant in the education of the young Ottoman officer with the duty of Inspector of the Military Schools. Goltz, who took care to convey his experiences to his colleagues with the works he wrote, and the Ottomans who followed him, focused on the training of officers. As the most enduring way in the transfer of military knowledge and experience was written texts Goltz's close circle worked in this field. Mehmed Tahir, Osman Senai and Mahmud Shevket, as well as translating Goltz Pasha's studies, wrote about their own experiences.

Following in Goltz's footsteps, many officers combined their theoretical knowledge with their field experience in continental service, and the variety of military publications increased. Military publications that can track the course of military change during the reign of Abdulhamid II, it became an important literature with a large number of works. If the tensions with the illiterate officers were put aside, the educated officers began to fulfill their duty in the modernization of the army. The military publications were published in the printing houses of military schools and other private printing houses. Printing houses still had a variety of publishing functions. However, this situation also changed over time, and the printing houses that would serve in the Ottoman publishing life emerged.

Tüccarzade İbrahim Hilmi, one of the pioneers of military publishing by opening his printing house during this period, was also one of the first Turkish publishers. The printing house of Tüccarzade, Kitabhâne-i İslam and Askerî's military-related publications were also written guides of the course of modernization studies, and their number increased by diversifying over time. İbrahim Hilmi published 457 works between 1896-1923. These were basically separated in the form of military, religious and literary publications. Among them, 129 were directly related to military service. Most of his first 50 books were about the military, were mainly works dealing with military issues related to the army. The ratio of translations and essays was the same in the early years. Although the publications of Turkish writers increased, they did not give up translations. Almost all of the translations in the military field were made in German. Of the first 50 published works, 14 were translated from German. With the growing interest of the authors in publishing, the technical works published in accordance with the military model followed, the publisher's contribution to the modernization of the Ottoman military was also the most important step. After all, the most important sources used for the study and application of the models modeled on the Ottoman army in the process of becoming a modern army using the same methods and tools as its contemporaries were military works.

İbrahim Hilmi, while explaining his purpose in his military-related publications, also hid the fact that he acted with national feelings. In one of these explanations, the reader is called "My Dear Compatriots", so it is seen that the new concepts brought by the Constitution, the homeland and the citizen, are also reciprocated. The military literature created with the contribution of Tüccarzade was a valuable collection related to the stages and development of Ottoman military modernization. İbrahim Hilmi took an important place in the development of the Ottoman military literature by publishing the works of many soldier-writers. This literature was overthrown from the Ottoman Empire to the Republic. He led the work and military training in the first years of the Republic. While the broadcasts on the military field were slowly being drawn into the structure, İbrahim Hilmi Çiğirâçan also moved away from this field. In the new period, the name of the publishing house was changed to Kitaphâne-i Hilmi (later Hilmi Kitabevi). His publications during the Republican period were more concentrated in the field of education and literature. İbrahim Hilmi Çiğirâçan, who continued to publish without interruption from 1896, died in 1963. The number of published works reached 1,047. In this study, the military publications of the publisher between 1896-1923 were examined within the framework of military modernization.